

יקיר אנגלנדר. הגוף הגברי החרדי-ליטאי בספרות המוסר ובסיפורי
הצדיקים. ירושלים: מאגנס. 2016. 249 עמודים

רבקה נריה בן-שחר*

סבתי, הרבנית רחל נריה ע"ה, הייתה בתו של מוסר'ניק, כלומר תלמיד בשיבה ליטאית שהדגישה במיוחד את לימוד המוסר. בין כל ההקפדות והחומרות של סבתי, "בל תשחית" היה אצלה ערך עליון. היא לא חרדה רק מבזבוז אוכל, אלא גם ובעיקר מבזבוז זמן. עד גיל 91 הייתה פעילה ונמרצת, ומעולם לא ראיתי אותה מבזבזת אפילו דקה אחת. כששכבה לנוח, או כששלחה אותנו לנוח, הקפידה להדגיש שכך נאגור כוחות להמשך היום. עיניה זרחו כשראתה אותי מחכה להסעה וביתיים קוראת את הפרק היומי ב"מסילת ישרים". "כך ראוי", היא אמרה לי. "לעולם, רבקה'לה, אל תפסידי זמן".

הקריאה בספרו של אנגלנדר הקימה לתחייה את דמויותיהם של סבי וסבתי. מאז ילדותי המוקדמת זכרתי איך החיה סבי, הרב משה צבי נריה, את סיפור ר' עקיבא ורחל (עמ' 160-161). בכל פעם סיפר לנו, הילדים, כיצד חזר ר' עקיבא הביתה אחרי 12 שנות היעדרות, בליווי 12,000 תלמידים. הוא שמע את אשתו מדברת עם זקן אחד, ששאל עד מתי תישאר אלמנה חיה. היא ענתה שלו עקיבא היה שומע אותה עכשיו, היה ממשיך ללמוד עוד 12 שנים. ר' עקיבא חזר ללמוד, ואחרי 12 שנים נוספות חזר עם 24,000 תלמידים. "מדוע לא נכנס ר' עקיבא הביתה רק לומר שלום, ואז חזר ללמוד?" היה סבא שואל אותנו, ואז מצטט את ר' חיים שמואלביץ: "צוועלף און צוועלף איז נישט פיר און צוואנציג!" (שתים עשרה ועוד שתים עשרה אינן עשרים וארבע!) (עמ' 160, הערה 45). בלימוד התורה אסור להפריע, וכל נתק הוא הפרעה שלא ניתן לכפר עליה. 24 שנים אינן כמו 12 + ביקור בבית + 12.

מקומו של הגוף הגברי בשיח החרדי-ליטאי, מהתקופה שאחרי השואה ועד ימינו, הוא הנושא המרכזי של הספר. נראה שגברים חרדים-ליטאים, כמו קבוצות רבות בחברה החרדית, היו מעדיפים לחיות ללא גוף, או שמא להיות מסוגלים להפריד בין נשמתם לגופם. את התפיסה שהגוף הגשמי, בעל הצרכים היומיומיים, הגופניים והבזויים פוגע בלימוד התורה הם מפתחים מגיל צעיר. כשילדים בגילם צופים בטלוויזיה, הם קוראים סיפורי צדיקים על ה"גדולים" שסיגפו את גופם והתרחקו מביתם כדי להשקיע בלימוד.

הטענה המרכזית של אנגלנדר היא שלגוף מעמד מיוחד במחשבה הליטאית. סביב הגוף מעצבת חברה זו חלקים מרכזיים של האידיאולוגיה ואופן המחשבה שלה. לכן, בהמשך לתובנות של פוקו המופיעות בספר, למקומו של הגוף ולשיח עליו יש תפקיד מפתח בהבנת התרבות החרדית הליטאית. החרדים הליטאים הם המודל המכונן של המושג שטבע פרידמן בשנות התשעים – "חברת הלומדים" החרדית. הטקסט התורני נמצא במרכז חייהם. מתוך הבנה זו, אנגלנדר מתמקד בטקסטים הממוענים לקבוצה זו – ספרות המוסר וסיפורי צדיקים.

השער הראשון של הספר נע בין התיאור האידילי של הגוף הרצוי, המתואר בספרות המוסר, ובין ההתמודדות הסיזיפית עם הגוף הגשמי, האנושי, המצוי. שער זה עוסק בהרחבה באחד הצדדים

* המחלקה לתקשורת, המכללה האקדמית ספיר

ה"בעייתיים" ביותר של הגוף האנושי – המיניות. לאחר שנים של יצירת ריחוק מהותי בין הליטאי הצעיר לגופו, הוא מוצא עצמו תחת החופה עם אישה, שגם לה יש גוף. הקושי הראשוני של ה"ישיבע בוחר" הוא היציאה מהמרחב המוגן של הישיבה אל המרחב הביתי. אך הקושי העצום, המהותי יותר, נובע לא רק מהמפגש הטעון עם גופה של אישה אלא מהמפגש המכונן עם הגוף של עצמו. הטקסטים המוזכרים בספר עוסקים בנושא בעדינות ובכבוד, ומנסים לסייע לצעירים לגשר על הפער הבלתי נתפסים בין הרוחניות האידיאלית לגופניות הארצית, המצויה והנדרשת. השער השני מתאר ומנתח סיפורי צדיקים. הוא סובב סביב השאלה כיצד הם, ה"גדולים", התמודדו עם הבעיה הקיומית המכונה "גוף אנושי". הסיפורים המוזכרים בספר הזכירו לי את הסיפורים שקראתי בילדותי על הרב שלמד תורה כשרגליו בקערת קרח, כדי לא להירדם; על הבחור ששם נר על השולחן, כדי שאם יישמט ראשו מרוב עייפות הוא יתעורר מתחושת שיערו הנחרך; על הבחורים הרעבים שאכלו "ימים" אצל תושבי העיירות העניים, חזרו רעבים כלעומת שבאו, וניסו לשבוע מלימוד התורה. התמה המכוננת של כל הסיפורים הללו היא הניסיון הסיזיפי לשבור את הצרכים הבסיסיים – אוכל, שתייה, חום ושינה.

דמעות עלו בעיניי כשהגעתי לסיפור על הרב שך, שבהיותו בחור ישיבה צעיר נודע לו שאמו ואחיו, שאותם לא פגש שנים רבות, נמצאים במרחק קילומטרים אחדים מהישיבה. הוא השתלט במהירות על הגעגועים ואמר לעצמו שהרצון האמיתי של אמו הוא שילמד תורה, ולכן לא יצא לפוגשם (עמ' 162). הן שבו ועלו עם קריאת הסיפור על הרב יעקב יצחק רודרמן, שקיבל על עצמו בגיל 14 לסיים את הש"ס בזמן חורף. במשך שישה חודשים לא סיפר ראש הישיבה ליעקב יצחק הצעיר שאביו נפטר; "הש"ס שלך שווה יותר מן הקדיש" (עמ' 161). סיפורים אלו התערבבו עם הסיפור על ר' עקיבא שאותו הזכרתי בתחילה. הקריאה הבוגרת בסיפורים אלו זעזעה אותי. נער שנמנע מלפגוש את אמו ואחיו? נער שנגזלה ממנו הזכות להתאבל על אביו יחד עם בני משפחתו, ולומר קדיש על אביו? 24 שנים בלי אבא? בלי בן זוג? האם זו דרכה של תורה? את המאבק ברעב ובעייפות אולי אפשר עוד להבין, אבל להבניית מציאות שבה המשפחה פוגעת בלימוד התורה יש מחיר פסיכולוגי בלתי נתפס. מחקר נפרד, שיבחן את ההשלכות הרגשיות של יצירת הפרדות הלא טבעיות לא רק בין הגוף לנפש אלא בין האדם הלומד למשפחתו, יוכל לשפוך אור על סוגיה זו.

התרומה העיקרית של הספר אינה רק באיסוף ובניתוח הסיפורים, אלא בפרישה המסודרת ובארגון מחדש של חלקי הפאזל המכונה "חרדיות ליטאית". ההבנה שדרך השיח על הגוף אפשר להבין את התרבות מקבלת חיים חדשים בקריאת ספר זה. נראה שהחזקה המרכזית שלו היא שגם קוראים שאינם מתמחים בהבנת החברה החרדית יוכלו לקבל תמונה רחבה ומעמיקה של מערכת היחסים המורכבת בין גופו הפיזי של הגבר הדתי (לאו דווקא היהודי) ובין שאיפותיו הרוחניות. הבחירה במסגרת הזמן – מהשואה ועד ימינו – וההבהרה מה לא ייכלל בספר (פרשנות תלמודית, ספרות ההלכה, פרוזה וקולנוע חרדים-ליטאיים) תורמות לבהירות התמונה. הספר כתוב בלשון גבוהה ועם זאת ברורה, והפרקים קשורים זה לזה ונובעים זה מזה.

הקריאה בספר הזכירה לי סיפור נוסף שסבי היה מספר: לאחר שיעקב אבינו ומשפחתו חצו את נחל יבוק, חזר יעקב לאחור. רש"י (בראשית לב, כה) מסביר שהוא חזר לאסוף פכים קטנים שנשארו בצד השני. "יעקב היה עשיר גדול", אמר לנו סבא, "מדוע חזר לאסוף כמה פכים קטנים? יודעים אתם מדוע? כי צריך ללמוד לשים לב גם לדברים הקטנים!" ולכן, במהדורה הבאה של הספר אני מקווה שיתוקנו הפכים הקטנים: מעט טעויות דפוס והגהה, כמה הפניות שזקוקות לבדיקה נוספת, וכדומה.

הספר מתווסף לספרות המחקר המתפתחת ומתעצמת העוסקת בחברה החרדית, ולכן הוא מיועד בראש ובראשונה לחוקרי חברה זו. חוקרי החברה הישראלית, הרוצים להבין טוב יותר את תפיסת העולם של אחת הקבוצות הגדלות והולכות ברב-תרבותיות הישראלית, ימצאו בו גם כן עניין רב. סוציולוגים, אנתרופולוגים וחוקרי דתות יפגשו בספר זה לא רק תיאור מקרה נוסף של קבוצה זעירה ומעניינת, כי אם חיבור תיאורטי עמוק ורחב העוסק בשאלות תיאולוגיות-חברתיות מהותיות.